

Tacciana Ficner

DOI: 10.15290/bb.2018.10.19

*Homelski Państwowy Uniwersytet**im. F. Skaryny*<https://orcid.org/0000-0002-8658-5606>

“Бабскія гісторыі” Міры Лукшы: гендарны аспект

Літаратурная творчасць Міры Лукшы, прадстаўніцы, па словах П. Васючэнкі, *такога геаграфічна блізкага і такога далёкага*¹ культурнага рэгіёна Беласточчыны, у прыватнасці яе проза, на сённяшні дзень дастаткова грунтоўна асэнсавана беларускім літаратуразнаўствам (артыкулы Алеся Макарэвіча², Галіны Тычка³, Ірыны Саматой⁴ і інш.). Гэтае даследаванне – яшчэ адна спроба спасцігнуць адметнасць светаўспрымання герайн/герояў прозы М. Лукшы, абумоўленую спецыфікай развіцця дадзенага рэгіёна, яго геапалітычным становішчам, палітычным і эканамічным укладам жыцця; выявіць і сістэматызаваць гендарныя стэрэатыпы (найперш стэрэатыпы жаночасці), сканструаваныя іншай палітыкай і культурай, бо, у прыватнасці, “жаночае пы-

---

¹ П. Васючэнка, *Абрысы мастацкага свету Сакрата Яновіча (хранатоп, іронія, сімвал)*, “Тэрмапілы” 2003, № 7, с. 101.

² А. Макарэвіч, *Сэнсавая прастора зборніка апавяданняў Міры Лукшы “Бабскія гісторыі” ў кантэксце яго жанравай спецыфікі*, “Тэрмапілы” 2003, № 7, с. 115–126; А. Макарэвіч, *“Гісторыі з белага свету” Міры Лукшы: асаблівасці сэнса- і формайтварэння*, [у:] *Беларуская літаратура: «Усход»-«Заход»; Беларуская літаратура: гісторыя і сучаснасць; Міфалогія-фальклор-літаратура: праблемы паэтыкі*, с. 54–61.

³ Г. Тычка, *Жаночы погляд Міры Лукшы*, [у:] М. Лукша, *Бабскія гісторыі*, Беласток 2001, с. 181–190.

⁴ І.В. Саматой, *Жанчыны беларуска-польскага памежжа ў прозе Міры Лукшы*, [online], <https://www.vsu.by/xmlui/bitstream/handle/123456789/6987/Саматой%20I.V..pdf?sequence=1&isAllowed=y>, [доступ: 16.05.2018].

танне” вырашалася па-рознаму ў Савецкай (дзе, па словах А. Гапавай, *жанчыны з’яўляліся неабходным рэсурсам*⁵ і Заходняй Беларусі.

Гендарныя адносіны пранізваюць грамадства на ўсіх яго ўзроўнях. Адно з праяўленняў гендарнай палітыкі любой дзяржавы, замацаванае рознымі сацыяльнымі інстытутамі, – фарміраванне гендарных стэрэатыпаў (*абагульненых ўяўленняў (перакананняў), што склаліся ў культуры, аб тым, як сапраўды паводзяць сябе мужчыны і жанчыны*⁶) і замацаванне за імі адпаведных сацыяльных роляў у сямейнай, прафесійнай, грамадскай і іншых сферах. Літаратура як складнік культуры спрычыняецца да гэтага працэсу. Функцыя літаратуры ў ім дваістая: з аднаго боку, мастацкія тэксты дакументуюць/фіксуюць створаныя грамадствам гендарныя стэрэатыпы, з другога – ствараюць новыя літаратурныя мадэлі жаночага і мужчынскага пасродкам створаных мастацкіх вобразаў⁷, якія ў сваю чаргу служаць прыкладам для пераймання. Улічваючы жанравую спецыфіку прозы М. Лукшы, варта гаварыць пра першую функцыю літаратуры. Перш чым перайсці да разгляду гендарных стэрэатыпаў, а найперш стэрэатыпаў жаночасці, прадстаўленых у зборніку “Бабскія гісторыі”⁸, мэтазгодным будзе прывесці словы Дж. Батлер (тэарэтык фемінізма, прафесар Каліфарнійскага ўніверсітэта), што паняцце “жанчыны” *ёсць ідэнтычнасць без сутнасці*⁹. Даследчыца слухна праблематызуе множнасць сэнсаў, што ахопліваецца паняццямі “жанчына”, “гендар”, “пол”. Жанчыны ніколі не з’яўляліся еднасцю, таму паняцце “жанчыны” распадаецца на мноства “жаночкасцей”, што розняцца па шматлікіх паказчыках, сярод якіх раса, нацыянальнасць, гістарычны час, культурны кантэкст, сацыяльны статус, веравызнанне, узрост, адукацыя і інш. Зазначым, што такая выснова цалкам слушная і ў адносінах да паняцця “мужчыны/мужчынскасць”.

⁵ Е. Гапова, *Между войнами: женский вопрос и национальные проекты в советской Белоруссии и Западной Беларуси*, [в:] *Женщины на краю Европы*, Минск 2003, с. 146.

⁶ Термины гендерных исследований, [online], [%20в%20других%20словарях%3A&stype=0](https://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=Гендерные%20стереотипы), [доступ: 14.05.2018].

⁷ И. Шаберт, *Гендер как категория новой истории литературы*, [в:] *Пол. Гендер. Культура. Немецкие и русские исследования*, Москва 1999, с. 109–126.

⁸ М. Лукша, *Бабскія гісторыі*, Беласток 2001. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

⁹ Дж. Батлер, *Гендерное беспокойство*, [в:] *Антология гендерных исследований*, Минск 2000, с. 301.

Створаныя М. Лукшай стэрэатыпы жаноккасці, пры супадзенні амаль усіх вышэй пералічаных паказчыкаў, розняцца ўзростава і ў суаднесенасці з традыцыйнымі гендарнымі ролямі патрыярхальнай культуры. Узгадаем, што патрыярхальная культура ў якасці асноўных адводзіць жанчынам сямейныя ролі (маці, як варыянты – мачахі, гаспадыні, жонкі, нявесткі і інш.). Па словах Т. Вароніч, *для большасці жанчын на працягу стагоддзяў адзінай магчымасцю самарэалізацыі была сфера сямейнага жыцця, у якой мацярынства і выхаванне займалі адно з галоўных месцаў. Такую норму жыцця як дадзенае ўспрымалі як мужчыны, так і жанчыны*¹⁰. У апаведзе М. Лукшы “Скарб” статус і месца жанчыны красамоўна агучвае дзед Дарафей: *Ты, маці – баба, а бабскае дзело – печы пільнаваць. Не сунь носа ў таякія справы. Ужо Ева давала да таго, што нас выгналі з раю!* (154). Цытата адсылае чытача не толькі да Бібліі, але і да народнага выслоўя “Бабіна дарога – ад печы да парога”, а таксама да агульнавядомага нішчэанскага “тры К” (дзедзі, кухня, царква).

У зборніку М. Лукшы “Бабскія гісторыі” можна вылучыць некалькі стэрэатыпаў жаноккасці. Найбольш прадстаўнічы – стэрэатып **жонкі-гаспадыні**. Яго складаюць састарэлыя вясковыя кабеты (60–90 гадоў), спрацаваныя на **сваёй гаспадарцы**. Акцэнт на “сваёй гаспадарцы” прынцыповы, бо адлюстроўвае розніцу паміж укладам жыцця заходніх і ўсходніх беларусаў, абумоўленую наяўнасцю ці адсутнасцю прыватнай уласнасці на зямлю і наўпрост уплывае на нормы паводзін полаў, фарміраванне гендарных стэрэатыпаў.

У М. Лукшы не знойдзем грамадскі актыўных ці занятых у вытворчасці жанчын. *Палітыка за межамі іх светапогляду*¹¹ тым больш. Нават значна маладзейшая Марылька, апавед “На сваім”, не можа сумяшчаць грамадскае і асабістае: гаспадарку і дзяцей, хоць *разбіраецца ў палітыцы, гаспарадцы, вясковых бедах* (37) і здольная арганізаваць вясковую грамаду: *Дзякуючы Марыльцы хоць дарогу ў нашу вёску зрабілі, і да грамадскага пачыну не раз нас заахваціла, нават такіх старэчай, як я. Хацелі мы яе выбраць у самаўрад, але ж часу ў яе няма – гаспадарка такая вялізная, дзяцей, як гароху!* (37–38). Жанчыны М. Лукшы жывуць прыватным жыццём, працуюць на сям’ю (а праз

¹⁰ Т. Вароніч, *Сацыяльны і палітычны статус беларускай жанчыны. У новай і найноўшай гісторыі*, [online], http://old.belcollegium.org/lekcyji/historyja/varonicz_02.htm, [доступ: 25.09.2016].

¹¹ Э.М. Томпсан, *Песняры імперыі: расійская літаратура і каланіялізм*, Мінск 2009, с. 334.

яе на агульнадзяржаўны дабрабыт). Савецкая ж дзяржава культуры вавала “новую жанчыну” (А. Калантай), свабодную, актыўную, запатрабаваную ў калектыўнай сельскай гаспадарцы, вытворчасці, на будоўлях, у розных сферах сацыяльнага і нават палітычнага жыцця. Для гэтага жанчына была “выцягнута” з сям’і пасродкам жанаддзелаў і дэлегацкіх сходаў, пасродкам адукацыі. Праўда, *абвешчаная большавікамі свабода хутка трансфармавалася ў падвойныя абавязкі – дома і на працы*¹². На думку даследчыц-сацыёлагаў¹³, такой палітыкай дзяржава разбурала патрыярхальную сям’ю з яе эканамічным укладам, прыцягвала ў вытворчасць танную рабочую сілу. Беларуская савецкая літаратура (аўтары-мужчыны Кузьма Чорны, Міхась Зарэцкі, Змітрок Бядуля) адлюстроўвае пачатак такога працэсу літаральна “па гарачых слядах” – у першае дзесяцігоддзе існавання маладой савецкай дзяржавы, прадстаўляе вобразы “новых жанчын”, жанчын-эмансіпэ, сфарміраваных гендарнай палітыкай краіны Савецкай¹⁴. Усё ж прэзентацыя герайнў такога кшталту мала характэрная для савецкай літаратуры. Што да сучаснай беларускай жаночай прозы, то праблему пошукаў варыянтаў для самарэалізацыі жанчыны ў савецкім грамадстве грунтоўна асэнсавала ў аповесці “Рай даўно перанаселены” Але на Брава, пра што пісалася раней¹⁵. На прыкладзе прадстаўніц розных пакаленняў адной сям’і аўтарка стварыла мастацкую гісторыю беларускіх жанчын практычна ўсяго мінулага стагоддзя. М. Лукша дабіваецца падобнага праз адлюстраванне мастацкіх лёсаў шматлікіх герайнў. Іх лёсы складваюцца ў агульную карціну жыцця беларусаў-памежцаў ХХ стагоддзя.

Герайні М. Лукшы **старэйшай узроставай катэгорыі** прымаюць жыццё, а ў ім міжполавая стасункі такімі, якімі яны былі спрадвеку, хоць далёка не заўсёды імі задаволеныя. Герайня з аповеду

¹² Тамсама, с. 333–334.

¹³ Т. Вароніч, *Сацыяльны і палітычны статус беларускай жанчыны...*, [online], http://old.belcollegium.org/lekcyji/historyja/varonicz_02.htm, [доступ: 25.09.2016]; Е.А. Здравомыслова, А.А. Тёмкина, *Государственное конструирование гендера в советском обществе*, “Журнал исследований социальной политики” 2003, Том 1 (3/4), с. 299–321, [online], http://ecsocman.hse.ru/data/072/627/1219/zdravomyslova_temkina_gosudarstvennoe_konstruirovanie.PDF, [доступ: 14.01.2018].

¹⁴ Т. Фіцнер, *Жаночая эмансіпацыя праз прызму беларускай літаратуры 20-х гадоў ХХ стагоддзя*, “Польмя”, 2018, № 6.

¹⁵ Т. Фіцнер, *Праблема свабоды выбару жанчыны ў патрыярхальным грамадстве і сям’і: паводле твораў А. Брава*, [у:] *Спадчына І.Я. Навуменкі і актуальныя праблемы літаратуразнаўства: зборнік навуковых артыкулаў*, Гомель 2012, с. 212–216.

“Чорт у хаце” агучвае гэта наступным чынам: *У горадзе бабы ад-важнейшыя (...). Там бабы больш вучоныя, умеюць усюды дайсці. Мы, старыя, то і думаць не думалі, калі нават было так, што хоць ве-шайся. Маладая якая можа і пагражала мужу, што пойдзе ад яго ў свет, але, ведаеце, дзеці, гаспадарка... (173). Як жонкам*, ім характэрна цярплівасць. Яны церпяць нядбайства, п’янства, рэўнасць, часам пабоі мужоў і ўмеюць (ці вымушаны) ім дараваць. **Як гаспадыні**, яны працаздольныя і вынослівыя. Такая Волька, з апавядання “Смерць і Волька” (*А ёй добрыя каб вельмі мужыкі трапіліся, то не. Ды дзе цяпер добрага чалавека знойдзеш! Возьмеш харошага – не ўпільнуеш. А сама ты прыгажуня – то зараз цябе прыставіць да каго хоча. Мусіць і за тое білі чалавекі Вольку, што гожая, і за ўсё яе білі. За тое, што добрая. Бо дабрыні яе не бачылі, шчырасці. Нічога ў свеце не бачылі за работай і гарэлкай (83)*), Сассана з аднайменнага апавядання, якая жыве з гаспадаром, мэта кожнага дня якога – вышціць (*Ды як жыць з такім мужыком – зусім як парабак у гаспадарцы (...). Выцягне з каморы кумпяк, паляндвіцу, урэжа добры кавал, або і цэлае забярэ, прэ пад краму, там ужо адзін мае вішнёўку, іншы віно, трэці які буталь “экспартнага” спірту, Антоні – тую закусь, і маюць баль. А ты, кабета, рабі! (92)*), безыменная герайна з апаведу “Ратунак” (*Такое путо было з яго, не да жыцця... (52–53); Пра ўсё жыццё з мужам гаварыць не буду. Адным словам – біў (54)*).

Асобныя характарыстыкі герайн М. Лукшы ў якасці **маці** выразна не выяўлены. Яны, як правіла, традыцыйна клапатлівыя, самаахвярныя і ўсёдаравальныя ў адносінах да сваіх дзяцей. Адным з абавязковых паказчыкаў жаночасці з’яўляецца магчымасць жанчыны выконваць біялагічную функцыю – нараджаць дзяцей. Вясковы чараўнік Фідзаль (“Спосаб на поспех у каханні”) звяртае на гэта ўвагу закаханага саракагадовага Боркі наступным чынам: *А ці хоць добрая гаспадынька з яе будзе? Плодная? (163)*.

Асобную групу, колькасна меншую, у зборніку М. Лукшы прадстаўляюць значна **маладзейшыя** асобы жаночага полу, вельмі аддаленыя ад традыцыйнага стэрэатыпу ідэальнай жаночасці. Некаторыя з іх яшчэ жывуць у вёсцы, але зямля і гаспадарка для іх ужо не ўяўляе такой каштоўнасці, як для іх папярэдніц. Некаторыя, атрымаўшы адукацыю і прафесію, самарэалізаваліся ў горадзе. Іншыя гэта зрабілі праз замужства. У сваю чаргу гэтую ўзроставую катэгорыю таксама можна падзяліць на **дзве падгрупы** адпаведна вылучаным агульным характарыстыкам:

1) Несамдастатковыя, карыслівыя, нядбайныя як гаспадыні, а часам і маці, прыкрываюць падманам сваю нецнатлівасць, а то і цяжарнасць, карыстаюцца матэрыяльнымі выгодамі і сацыяльным статусам, што забяспечваюць для іх мужы, больш таго, маюць намер займець частку матэрыяльных даброт, наўмысна агаворваючы мужоў на судах. Вобразы такіх гераінь прадстаўлены ў шэрагу апавяданняў:

“Вазьмі знайдзі ты тое шчасце” – першая: *А Крыська давай цягацца, ано сябры, п’янкi, забавы, Павыцягала ўсё, што я ім дала, да бацькоў у свае Каўпакі. Знайшла сабе новага кавалера, у нас жа жанчын мала, кожна знойдзе сабе аматара, хоць найгоршая, а з ёю асабліва хлопцам лёгка прыходзілася. Стасік не мог на яе глядзець, развёўся (12), а таксама другая жонка галоўнага героя твора Стасіка: *І такая дзіўная: прыйдзе, сядзе, адчыніць поўны халадзільнік, паглядзіць. Сядзіць, потым возьме чыкаладу, з’есць яе, пап’е вадою, кажа, ужо пад’ела. А дзіця бегает, просіць: “Мамо, дай, мамо, дай!” А то ж не дасць, сама ўсю плітку ўвапрэ, абліжаецца (13);**

“Антон” (*Думаў, яна нявінны і найўны падлётак ледзь пасля “матуры”, а яна не была ні нявіннай, ні тым больш найўнай. Пра такіх гавораць, што “не з адной печы хлеб ела”. Калі ўжо было запозна – нарадзіўся Вітак – убачыў Антон голым вокам, што сабе знайшоў палову не да пары. Жонка, лянiвая ды бяздарная, не падавала нават віду, што хоча быць гаспадыняй, маткай і жонкай (129–130));*

“На Паторцы” (*Толькі неяк зарана Гануся нарадзіла (152));*

“Вырадак” (*Разводная справа, хоць цягнулася доўга, набліжалася да фінішу. Алена Май хацела мець дом з мэбляй, дзіцё, машыну, сваю калекцыю каштоўных камянёў і аліменты, якія дазволілі б выхоўваць дзіцё на не горшым, чым цяпер, узроўні. Адам Май закідаў жонцы, што нахабна лжэ пра ягонья паводзіны... (168)). Каб дасягнуць сваёй мэты, Алена ўключала магнітафон з запісам сямейнага скандалу (не іхняга) і ўключала яго на ўсю моц, каб суседзі чулі, што адбываецца ў доме і маглі выступіць сведкамі ў судзе супраць яе мужа. Аднак падчас “чарговай сваркі” адзін з суседзяў вырашыў абараніць Алену ад мужа, каб, крый Божа, “вырадак”-муж не забіў яе. Перад ім паўстала наступная карціна: *На канапе сядзела гаспадыня, піла каву, пляла на прутках доўгі шалік. А калонкі-гукаўзмацняльнікі аж падскоквалі. Запіс быў выдатны, сыграны з некалькіх гукавых сцезжак. А паганага мужа не было і духу (169).**

2) “Вучоныя”, якіх у вёсцы не затрымаеш (163). Самадастатковыя, дзейсныя, здольныя забяспечыць сабе і статуснасць, і матэрыяльныя выгоды, а ролю мужчыны ў сваім жыцці ацэньваюць наступным

чынам: *Каб я з ім была, то нічога не дарабілася б* (137). Да ўсяго спагядлівыя да былых (нават няверных) мужоў, дазваляюць ім вярнуцца ў старасці ці дапамагаюць. Іх вобразы пададзены ў такіх творах, як “Маша і Золька”, “Блудная дачка”, “Раман і Юля”.

Знешнасць жанчын як адзін з паказчыкаў жаночкасці не культывуецца ў зборніку. Яе апісанні і ацэнкі можна знайсці літаральна ў некалькіх творах: “Пад акупацыяй” (*Сонька вельмі харошая была, не то, што я – малая, рабая, да таго і з нагой карацейшай. Высокая, стройная, ано ў кіно яе бяры. А вочы васільковыя, косы да пояса, жоўтыя, як спелы авёс* (21)); “Смерць і Волька” (*Была калісь Волька харошая! Не адзін афіцэр ёй гэта казаў, не адзін настаўнік ці партыец. Каб за такога якога пайшла, то паняў была б, бяды б не ведала. На картачку глянеш – толькі ў фільме пакавай* (82–83)); “Настуля” (*Муж яе кінуў, казалі, за бабамі чужымі пабег. Ну, бо і колькі тае Настулі! У нашай вёсцы бабы, як печы, а тая, бы палена, толькі носік тырчыць, здаецца, усю ў жмені змясціў бы, такая драбнеца* (31)); “Не мела баба... дзеда” (*У свае семдзсят два гады Нюрка добра яшчэ трымаецца – не затоўстая, але з поўненькім чыстым тварам, добра падстрыжаная (...), апранутая з густам, хоць скромна, – бабулька, хоць вясковая, магла “сыйсці” за добра зааваную гарджанку, пенсіянерку-настаўніцу ці бібліятэкарку, бо і загаварыць да кожнага ўмее* (8)).

Пры гэтым заўважна, што мужчынскі і жаночы погляды на прыгажосць часам не супадаюць. Ужо згаданы вышэй чараўнік Фідзаль (“Спосаб на поспех у каханні”) з веданнем справы прамаўляе: *Краса – не найважнейшая справа* (163), аддаючы перавагу гаспадарлівасці і плоднасці жанчыны, таксама “анельскаму” характару. Сустрэкаем у тэкстах і традыцыйнае мужчынскае меркаванне (“Як дзве бабе”: *А сама ж такая хароша, як пончык, румяная; я, стары, на яе наглядзеца не магу. Не то, што тая тычка Агата, яе толькі на полі, як пудзіла, паставіць* (135)).

Як бачна з вышэй прыведзеных цытат, калі гаворка ў аповедах вядзецца пра дзявочую прыгажосць, то перавага аддаецца стройнасці, жаночая ж прыгажосць патрабуе ўзбуйнення формаў. Стэрэатып прыгажосці мяняецца ў залежнасці ад узросту і статусу жанчыны, таксама ад полу апавядальніка.

Што да апісанняў **знешнасці мужчын** у зборніку, то яна падаецца кароткімі заўвагамі: падкрэсліваецца іх статнасць, дужасць, часам прыгажосць (*Ну, у свой час быў ён відны хлопец, гжэчны. Было на што прынамсі паглядзець, абы толькі рот не раскрыў* (137)). – “Блуд-

ная дачка”; ...*Жорка, як маляваны, высокі, чарнявы* (151). – “На Паторцы”; *Янак Барысюк быў мацак ад малога. Як нейкі казачны волат, рос ён не па днях, а па гадзінах* (100) – “Моцны Янак”.)

У паняццях жаночасць/ мужчынскасць, якія усё яшчэ палярызуюцца ў масавай свядомасці, адлюстраваны нарматыўныя эталоны ідэальнага мужчыны і ідэальнай жанчыны пэўнага грамадства ў пэўны час. Створаныя М. Лукшай гendarныя стэрэатыпы далёкія ад ідэальнасці. Разам з тым асабовыя якасці прадстаўніц старэйшага пакалення ў творах пісьменніцы ў большасці сваёй блізкія да ідэальных. Гэта – адданасць, вернасць, сціпласць, цяроўнасць, памяркоўнасць, непатрабавальнасць. Варта сюды дадаць і незвычайную працаздольнасць. Што да маладзейшых прадстаўніц прыгожай паловы, то ўсё не так адназначна.

Яркім прыкладам фарміравання гendarных стэрэатыпаў, што бяруць свой пачатак у Бібліі, з’яўляецца апавед “Скарб”. Твор ілюструе трансляцыю новым пакаленням міфа пра першародны грэх і яго ўплыў на полавую самаідэнтыфікацыю, гendarны светапогляд гераіні: *Дзед Дарафей быў у гэтым упэўнены – ва ўсім віна кабет. І войны праз тое, гаварыў (а мне, адзінай дзяўчынцы ў кампаніі яго слухачоў, было вельмі прыкра, і мне хацелася быць хлопчыкам* (вылучана намі – Т.Ф.), *што бабы хочучь кіраваць светам: давай ім аздобы, давай ім футры звяроў, давай грошы!* (155)

Даследчыцы-сацыёлагі А. Здравамыслава і Г. Цёмкіна зазначаюць¹⁶, што палітыка Саветаў у адносінах да сям’і/шлюбу не спрыяла яго ўмацаванню, рабіла невыносным сумеснае пражыванне, выхоўвала безадказных мужчын, якія шукалі каханне па-за сям’ёй, не абцяжарвалі сябе матэрыяльнымі клопатамі пра яе дабрабыт (яркі прыклад мастацкага асэнсавання гэтай праблемы сустракаем у сучаснай беларускай мужчынскай літаратуры – кніга Г. Далідовіча “Жар каханя”, і ў аповесцях і раманах А. Брава). *Пабудова новай дзяржавы патрабавала ад мужчын энергіі, якую яны маглі б дадаваць сям’і, дапамагаць жонкам у выхаванні дзяцей і хатняй гаспадарцы, што не спрыяла б адчужанасці*¹⁷.

¹⁶ Е.А. Здравомыслова, А.А. Тёмкіна, *Государственное конструирование гендера в советском обществе*, “Журнал исследований социальной политики” 2003, т. 1 (3/4), с. 299–321, [online], http://ecsocman.hse.ru/data/072/627/1219/zdravomy_slova_temkina_gosudarstvennoe_konstruirovanie.PDF, [доступ: 14.01.2018].

¹⁷ Э.М. Томпсан, *Песняры імперыі...*, с. 332.

Памежцы, у адрозненне ад савецкіх беларусаў, не адчулі на сабе пастаяннага ўмяшання ў прыватнае (і, адпаведна, шлюбнае) жыццё праз грамадскія арганізацыі. Але і ў Заходняй Беларусі, з іншым укладам жыцця, як сведчыць проза М. Лукшы, амаль не сустракаюцца шчаслівыя сем’і.

Мужчынам, як правіла, у якасці асноўных адводзяцца прафесійныя ролі, але гэта мала тычыцца герояў М. Лукшы. Прадстаўленыя пісьменніцай стэрэатыпы мужчынскасці (як і жаночкасці) адносяцца ў асноўным да адной сацыяльнай групы – вясковых гаспадароў, што розняцца ўзростам і атрыманай (або не-) адукацыяй, і размяжоўваюцца ў суаднесенасці з традыцыйнымі сацыяльнымі ролямі (муж, бацька, сын) патрыярхальнай культуры. Сярод іх:

1) **Састарэлыя гаспадары пры жонках ці ўдаўцы**, для якіх зямля была і засталася найбольшай каштоўнасцю, сэнсам жыцця; з-за яе памераў, якасці, межаў не раз папсавалі яны сабе, а часам і аднавяскоўцам здароўе:

Пабіта была раней тая зямля на вузкія палоскі, падзелена паміж ваякамі-суседзямі, параскіданы ўчасткі былі па ўсёй аколiцы. Каця з Федзем мелі наддаткі нават ля ўрочышча Зазулін Кут. Усюды гані каня, закідай рубель на абы дзве капіцы сена. Больш клопату, чым прыбытку. Калі чвэрць веку таму пачалася камасацыя грунтаў, перасварыла яна ўвесь народ. Нават не ведалі, што ў людзях аж столькі злосці сядзіць! Павылазілі з забыцця старыя беды і жалі, нават здаваыны і бежанства, нейкія крыўды-болі стрыечных прадзедаў, забойства сабакі, украдзеная ў дваюрадлага дзеда нарачоная... Сваркі і камісіі цягнуліся гадоў за дзесяць. Адзін аднаму то прыворваў мяжу, іншы зноў улазіў на свой дагледжаны чарназёмны кавалачак, то чакаў ля каменя на раздарожжы, каб палічыцца без слоў, але красамоўна (77). (“Тры вёскі, тры палоскі”); Цераз плот суседзямі ёсць Борка і Зюня. Не яднае ён іх, той плот, аднак, а раздзяляе. Па-першае, невядома, на чыёй частцы ён стаіць. Борка цвердзіць, што гэта ў ягоны агарод убіў слупы Чортаў бацька, а Зюня, са свайго боку, праклінае Кастэннікавага продка, які нахабна ўрэзаўся на паўметра ў яго садок (78–79). Самі яны ўжо засталіся са сваім плотам. Абое на пенсіі, здалі дзяржаве свае гаспадаркі. А для чаго так біліся? (81) (“Як Кастэнцік з Чортам за зямлю біліся”).

А то і пазбаўлялі самога жыцця: *Добры быў чалавек “Чорны” Андрэй, разумны, гаспадарлівы, ласкавы для сямейнікаў, людскі для чужых. Але ці кожнаму дагодзіш – падклаў нейкі сучын сын, меркавалі людзі, што Разверькаў Іван, агонь пад клуню, усё з нянавісці, і пагарэла ўсё – і жывіна, і машыны ўсе найлепшыя ў вёсцы, і будынкі ўсянютка датла, і малыя падушыліся, сваваўшыся ад польы-*

мя ў шафу (...). Андрэй сканаў па дарозе ў бальніцу (61–62) (“Русалчын дом”).

З іх адыходам адыходзіць і пэўны ўклад жыцця, звязаны з працай на зямлі.

Апавядальная гісторыя “Сасанна” (паводле жанравага вызначэння А. Макарэвіча) падае, як выключэнне сярод узроставай катэгорыі, вобраз “гаспадара” – парабка на сваёй гаспадарцы: (...) *скажаш падмяці ток, то падмяце, ідзі паары – то выарэ як пападзе...* (92). Падобны вобраз/стэрэатып ёсць і ў апавяданні “Ратунак”, толькі герой там папсаваны вайной, з якой вярнуўся *весь апухлы, у кастрычніку, дзіўны якісь, такі прыбіты* (...) *Такое путо было з яго, не да жыцця...* (52–53). У гаспадарцы з яго нікай карысці, аднак ён пакідае за сабой права кантраляваць жонку і нават “выхоўваць” яе кулаком.

Вобразы састарэлых **удаўцоў** характарызуць наступныя цытаты з твораў: *Мужчына ў гадах, калі траціць блізкую асобу, якая была яго апорай і шмат у чым выручала ў жыцці, часам у новай сітуацыі ніяк не можа дайсці да сябе* (25) (“Марысенько, не ўмірай”); *Праўду кажучь, што самотная старая жанчына лепш дасць сабе неяк рады* (9) (“Не мела баба... дзеда”).

Як правіла, старыя мала былі патрэбныя нават дзецям, рэдка імі наведваліся. Крайнім выпадкам занядбанай, недагледжанай старасці з’яўляецца аповед “Хата з краю”: *Цяжка было разгнуць Лявона Квяткоўскага, каб памыць, адзець у чыстае і пакласці ў труну. Заснуў навекі, як сядзеў за сталом. (...) Прасядзеў так нябожчык тыдзень, пры запаленай лямпе, углядаючыся ў шыбы, зарослыя марознымі кветкамі* (87–88). Паказальна, што герой аповеда быў шматдзетным – дванаццаць дзяцей – бацькам, пры гэтым увесь негатыў ад складзенай сітуацыі ў тэксце кладзецца на “бліжэйшую” нявестку (азначым, не сына), што ўказвае на традыцыйнае стаўленне да жанчыны і падкрэслівае адведзеную ёй грамадствам функцыю догляду не толькі за дзецьмі, але і за хворымі, і за старымі. А “праяўленнем любові” да бацькі ўсіх дзяцей стаў надмагільны помнік: *І які помнік бацьку ўзвялі – граніт, залатыя літары, верш* (88). Сустрэкаюцца ў творах і вобразы-выключэнні. Так, жанчыны захапляюцца ўдаўцом Анісам (“Чалавечыя словы”), які *дае сабе раду ў хаце: Здаецца, хоць стары, памінялы, а ўсё ж удавіцы з чатырох навакольных вёсак, будзе з два тузіны, на Аніса пазіраюць і ў самоце ўздыхаюць* (138).

2) **Сярэдніх гадоў мужчыны, ці наогул маладыя, што засталіся на гаспадарцы.** Як правіла адзінокія ці разведзеныя (але з аднолькава неўладкаваным асабістым жыццём), паціху співаюцца

і закідваюць гаспадарку. Іх вобразы прадстаўлены ў такіх творах, як (“Вазьмі знайдзі ты тое шчасце”, “Тры вёскі, тры палоскі”, “Горкая вада”, “Яська з-пад бору”, “Моцны Янак”, “Ёзік”, “Панас”). І толькі ў Федзіка пакуль ёсць яшчэ надзея ўладкаваць сваю будучыню (“Федзік”).

Адной з прычын гендарнага дысбаланса ў заходнебеларускіх вёсках, падаецца, з’яўляецца патрыярхальны ўклад жыцця, пры якім спадчына (гаспадарка) традыцыйна дастаецца сыну. Вобразы сыноў, як правіла малодшых, якія засталіся на бацькоўскай гаспадарцы (як варыянт – “неўдалоты” – сыны якія не змаглі адаптавацца ў гарадской прасторы), аднак не могуць знайсці сабе гаспадыню ў вёсцы з-за адсутнасці такой (а гарадская ў вёску працаваць не паедзе без нейкай асаблівай на тое прычыны), прадстаўлены ў шматлікіх апавяданнях М. Лукшы. Як прыклад, “Моцны Янак”: *Вучыцца далей пасля пачатковай школы Янак не збіраўся (прынамсі, нікому пра гэта не казаў), хоць закончыў яе ў час і без двоек. Меў жа быць гаспадаром! – так рашылі бацькі* (101).

Як ужо акцэнтавалася, аўтарка прэзентуе толькі адну сацыяльную групу, вясковых гаспадароў/гаспадынь. Як жанчын, так і мужчын нейкіх іншых прафесій у творах практычна няма. Толькі ўзгадваюцца дзеці (часцей унукі), якія вывучыліся (па-польску), атрымалі пэўныя спецыяльнасці і выехалі ў гарады, а то і за мяжу: *Пайшлі дзеці ў свет, іншага шчасця шукаць, бо што для іх тая зямля, за якую старыя так грызуцца* (78).

Варта таксама зазначыць, што сярод мужчынскіх вобразаў, рэпрэзентаваных пісьменніцай, ніводзін не раскрыты ў ролі бацькі, што дае падставу меркаваць пра малы ўдзел мужчын у выхаванні ўласных дзяцей. Больш выяўлены яны ў сацыяльных ролях мужа і гаспадара, часам сына, які альбо пашанотна ставіцца да бацькоў і іх спадчыны, альбо прапівае бацькоўскую гаспадарку.

Адметнасць твораў М. Лукшы ў тым, што чытач, сустракаючыся з гераіняй/героем тут і цяпер, даведваецца практычна пра ўсю гісторыю яе/яго жыцця, пераказаную апавядальнікам (у большасці выпадкаў жанчынай), але без матывацыі ўчынкаў гераінь/герояў, без залішняй эмацыянальнасці. Магчыма таму, што тое, аб чым апавядаецца, адбылося даўно. Эмоцыі “перагарэлі” і “пераплавіліся” ва ўспамін. А дзякуючы рэтраспекцыі, часавая прастора твораў аналізуемага зборніка ахоплівае практычна ўсё мінулае стагоддзе (а часам адкрывае чытачу і больш далёкую гісторыю памежнай зямлі). Таму прадстаўленыя ў кнізе М. Лукшы “жаночкасці”/“мужчынскас-

ці” выяўляюць панарамную карціну жыцця заходнебеларускай вёскі ХХ стагоддзя, замацаваных у ёй гендарных стэрэатыпаў. Гэта не тычыцца ўсяго зрэзу грамадства, а толькі той яго катэгорыі, што жыла ў вёсках, захоўваючы сялянскі лад жыцця, не давяраючы жыццю ў гарадскіх “блёках”.

L I T E R A T U R A

- Batler Dž., *Gendernoe bespokojstvo*, [v:] *Antologija gendernyh issledovanij*, Minsk 2000 [Батлер Дж., *Гендерное беспокойство*, [в:] *Антология гендерных исследований*, Минск 2000].
- Varonič T., *Sacyâl’ny i palityčny status belaruskaj žančyny. U novaj i najnojšaj гісторыі*, [online], http://old.belcollegium.org/lekcyji/historyja/varonicz_02.htm, [dostup: 25.09.2016] [Вароніч Т., *Сацыяльны і палітычны статус беларускай жанчыны. У новай і найноўшай гісторыі*, [online], http://old.belcollegium.org/lekcyji/historyja/varonicz_02.htm, [доступ: 25.09.2016]].
- Vasûčënka P., *Abrysny mastackaga svetu Sakrata Ânoviča (hranator, ironiâ, simval)*, “Тэрмапілы” 2003, № 7 [Васючэнка П., *Абрысы мастацкага свету Сакрата Яновіча (хранатор, іронія, сімвал)*, “Тэрмапілы” 2003, № 7].
- Gapova E., *Meždu vojnyami: ženskij vopros i nacional’nye proekty v sovetskoj Belorussii i Zapadnoj Belarusi*, [v:] *Ženšiny na kraju Evropy*, Minsk 2003 [Гапова Е., *Между войнами: женский вопрос и национальные проекты в советской Белоруссии и Западной Беларуси*, [в:] *Женщины на краю Европы*, Минск 2003].
- Zdravomyslova E.A., Tëmkinâ A.A., *Gosudarstvennoe konstruirovanie gendera v sovetskom obšestve*, “Žurnal issledovanij social’noj politiki” 2003, t. 1 (3/4) [online], http://ecsocman.hse.ru/data/072/627/1219/zdravomyslova_temkina_gosudarstvennoe_konstruirovanie.PDF, [dostup: 14.01.2018] [Е.А. Здравомыслова, А.А. Тёмкина, *Государственное конструирование гендера в советском обществе*, “Журнал исследований социальной политики” 2003, Том 1 (3/4), [online], http://ecsocman.hse.ru/data/072/627/1219/zdravomyslova_temkina_gosudarstvennoe_konstruirovanie.PDF, [доступ: 14.01.2018]].
- Lukša M., *Babskiâ гісторыі*, Belastok 2001 [Лукша М., *Бабскія гісторыі*, Беласток 2001].
- Makarëvič A., *Sënsavaâ prastora zbornika apavâdannâu Miry Lukšy “Babskiâ гісторыі” ў kantèksce âgo žanravaj specyfički*, “Тэрмапілы” 2003, № 7 [Макарэвіч А., *Сэнсавая прастора зборніка апавяданняў Міры Лукшы “Бабскія гісторыі” ў кантэксце яго жанравай спецыфікі*, “Тэрмапілы” 2003, № 7].

- Makarëvič A., “*Gìstoryì z belaga svetu*” *Mìry Lukšy: asablìvascì sènsa- ì formaìtvà-rènnà*, [u:] *Belaruskàâ litaratura: «Ushod»–«Zahad»; Belaruskàâ litaratura: gìstoryâ ì sučasnasç’; Mìfalogìâ-fal’klor-litaratura: prablemy raètykì* [Макарэвіч А., “*Гісторыі з белага свету*” *Міры Лукшы: асаблівасці сэнса- ì формаітварэння*, [у:] *Беларуская літаратура: «Усход»–«Захад»; Беларуская літаратура: гісторыя і сучаснасць; Мифалогія-фальклор-літаратура: праблемы паэтыкі*].
- Terminy gendernyh issledovaniy [online], [%20Гендерные%20стереотипы](https://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=Гендерные%20стереотипы)”%20в%20других%20словарях%3A&stypе=0, [dostup: 14.05.2018] [Термины гендерных исследований, [online], [%20Гендерные%20стереотипы](https://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=Гендерные%20стереотипы)”%20в%20других%20словарях%3A&stypе=0, [доступ: 14.05.2018]].
- Samatoj Ì.V., *Žančyны belarуска-pol’skaga pamežža ù proze Mìry Lukšy*, [online], <https://www.vsu.by/xmlui/bitstream/handle/123456789/6987/Саматой%20Ì.V..pdf?sequence=1&isAllowed=y>, [dostup: 16.05.2018] [Саматой Ì.V., *Жанчыны беларуска-польскага памежжа ў прозе Міры Лукшы*, [online], <https://www.vsu.by/xmlui/bitstream/handle/123456789/6987/Саматой%20Ì.V..pdf?sequence=1&isAllowed=y>, [доступ: 16.05.2018]
- Tompson È.M., *Pesnàry ìmperyì: rasìjskaâ litaraturaì kalaniâlizm*, Mìnsk 2009 [Томпсан Э.М., *Песняры імперыі: расійская літаратура і каланіялізм*, Мінск 2009].
- Туцька Г., *Žanočy poglâd Mìry Lukšy*, [u:] Lukša M., *Babskìâ gìstoryì*, Belastok 2001 [Тыцька Г., *Жаночы погляд Міры Лукшы*, [у:] Лукша М., *Бабскія гісторыі*, Беласток 2001].
- Šabert I., *Gender kak kategoriâ novoj istorii literatury*, [v:] *Pol. Gender. Kul’tura. Nemeckie ì russkie issledovaniâ*, Moskva 1999 [Шаберт И., *Гендер как категория новой истории литературы*, [в:] *Пол. Гендер. Культура. Немецкие и русские исследования*, Москва 1999].
- Fiçner T., *Žanočàâ èmansìpacyâ praz pryzmu belaruskaj litaratury 20-h gadoj XX stagoddzâ*, “*Polymâ*” 2018, № 6 [Фіцнер Т., *Жаночая эмансipaцыя праз прызму беларускай літаратуры 20-х гадоў XX стагоддзя*, “*Полымя*” 2018, № 6].
- Fiçner T., *Prablema svabody vybaru žančyны ù patryârhal’nym gramadstve ì sâm’ì: ravadle tvoraù A. Brava*, [u:] *Spadčyна Ì.À. Navumenkì ì aktual’nyâ prablemy litaraturaznaìstva: zbornìk navikovyh artykulaì*, Gomel’ 2012 [Фіцнер Т., *Праблема свабоды выбару жанчыны ў патрыярхальным грамадстве і сям’і: наводле твораў А. Брава*, [у:] *Спадчына Ì.À. Навуменкі і актуальныя праблемы літаратуразнаіства: зборнік навуковых артыкулаў*, Гомель 2012].

SUMMARY

"THE OLD WIVES' STORIES" BY M. LUKSHA: GENDER ASPECT

The paper presents, systematizes and analyzes gender stereotypes in the book "The Old Wives' Stories" by M. Luksha. The research is focused on the correlation among the way of life, traditional social norms and state policy in the formation of femininity/masculinity stereotypes. The influence of culture/literature on the formation of gender stereotypes and gender roles is noted.

Key words: prose, image, gender policy, gender stereotypes, stereotypes of femininity/masculinity, social roles, patriarchal norms, the function of literature.

STRESZCZENIE

„BABSKIE HISTORIE” MIRY ŁUKSZY: ZAGADNIENIE GENDER

Autorka artykułu przedstawia, porządkuje i analizuje stereotypy gender w książce M. Łukszy „Babskie historie”. Badanie skupia się na związkach między sposobem życia, tradycyjnymi normami społecznymi a polityką państwa, które warunkują stereotypy gender. Autorka zwraca uwagę, że kultura/literatura ma istotny wpływ na stereotypy i role gender.

Słowa kluczowe: proza, obraz, polityka gender, stereotypy gender, kobiecość/męskość, role społeczne, normy patriarchalne, funkcja literatury.